

Inhoud

Inleiding	19
Deel I Vormen van fraude	23
1 Nederland als bakermat van fraude	25
<i>A.E. van Almelo</i>	
1.1 Tulpengekte, Nina Brink en Mark van der Poll	25
1.2 Rutger Vlieck	27
1.3 Jacob Mossel, de Prins van Oranje en Prins Bernhard	28
1.4 Lodewijk Pincoffs en Cees van der Hoeven	31
1.5 Jan Fehmers, Ruud Slavenburg en de gebroeders Weiskop	32
1.6 Verduistering en vastgoedfraude	35
1.7 Conclusie	36
1.8 Literatuurlijst	36
2 Witteboordencriminologie en wetenschappelijk onderzoek naar fraude	39
<i>W. Huisman</i>	
2.1 Inleiding	39
2.2 Aard en omvang van het probleem	41
2.3 Wie plegen witteboordencriminaliteit?	43
2.4 Verklaringen voor witteboordencriminaliteit	50
2.5 Conclusie	57
2.6 Literatuurlijst	58
3 Het Vestia-drama en de geheime geldstromen	65
<i>H. Verbraeken</i>	
3.1 Inleiding	65
3.2 Belangenverstrengeling	65
3.3 Derivaten	66
3.4 Geldstroom blijft in het verborgene	67
3.5 Aanklacht	68
3.6 Derivatenportefeuille blijkt veel riskanter	69
3.7 Dominante bestuurder	70
3.8 Ja-knikkende raad van toezicht	71

3.9	Werkterrein niet goed afgebakend	72
3.10	Zwak intern toezicht, zwak extern toezicht	73
3.11	Het WSW	75
3.12	De banken	77
3.13	Conclusie	77
3.14	Literatuurlijst	78
4	Leren van Amarantis: Naar anticyclisch toezicht	79
	<i>M.J.W. van Twist, J. Scherpenisse, N.H.M. Chin-A-Fat en M. van der Steen</i>	
4.1	Inleiding	79
4.2	De vertraagde val van Amarantis	80
4.3	Het moraal kompas als misleidende metafoor	84
4.4	Betonnen zwemvest	86
4.5	Anticyclisch toezicht	88
4.6	Vooruitlopen op een vertraagde val	89
4.7	Tot slot: voorbij de taal van de overtreffende trap	93
4.8	Literatuurlijst	93
5	SNS met fraude omgeven	97
	<i>M. Pheijffer</i>	
5.1	Inleiding	97
5.2	Drie boeken over SNS	98
5.3	Een criminele organisatie binnen SNS	99
5.4	Conclusie	106
5.5	Literatuurlijst	107
6	Econcern, Landis en InnoConcepts: Gevallen van agressieve verslaggeving	109
	<i>H.P.A.J. Langendijk</i>	
6.1	Inleiding	109
6.2.	Econcern	110
6.3	Landis	118
6.4	InnoConcepts	123
6.5	Tot slot	128
6.6	Literatuurlijst	129
7	Slachtofferschap van identiteitsfraude	133
	<i>J.A. van Wilsem en L. Paulissen</i>	
7.1	Achtergrond	133
7.2	Discussie	154
7.3	Literatuurlijst	158

8	Sport, match-fixing en gokken	165
	<i>D.M. Koolaard</i>	
8.1	Inleiding	165
8.2	Het fenomeen match-fixing	166
8.2.1	<i>Niet-gokgerelateerde match-fixing</i>	168
8.2.2	<i>Gokgerelateerde match-fixing</i>	170
8.3	Internationaal gecoördineerde initiatieven ter bestrijding van match-fixing	173
8.4	Aanpak van match-fixing	175
8.4.1	<i>Strafrechtelijke procedures</i>	177
8.4.2	<i>Tuchtrechtelijke procedures</i>	179
8.5	Conclusie	180
8.6	Literatuurlijst	181
9	Integriteitsschendingen openbaar bestuur	185
	<i>L.W.J.C. Huberts, J.H.J. van den Heuvel en Z. van der Wal</i>	
9.1	Inleiding	185
9.2	Begrippenkader	186
9.3	Onderzoek naar schendingen en corruptie	187
9.4	Onderzoeken naar corruptie en fraude in 2010	190
9.5	Onderzoek naar integriteitsschendingen	198
9.6	Conclusies over wat er mis gaat	205
9.7	Literatuurlijst	207
10	Fraude en onzorgvuldigheden met het proces-verbaal: Een glijdende schaal	213
	<i>M. Malsch en R. Kranendonk</i>	
10.1	Inleiding	213
10.2	Rechtspraak over onjuiste processen-verbaal	214
10.3	Het Nederlandse strafrechtssysteem	215
10.4	Onderzoek naar de volledigheid en juistheid van processen-verbaal	216
10.4.1	<i>Aanpak</i>	216
10.4.2	<i>Verschillen tussen verhoren en pv's</i>	216
10.4.3	<i>Non-verbaal gedrag</i>	218
10.5	Fraude?	218
10.6	Conclusie	221
10.7	Literatuurlijst	221
11	Wetenschapsfraude: Een nieuw soort delict?	223
	<i>K. Schuyt</i>	
11.1	Inleiding	223
11.2	Integriteit is contextueel bepaald	224

11.3	Het juridisch kader van wetenschapsfraude	226
11.4	Geschatte frequentie: Is er een toename van wetenschapsfraude?	229
11.5	Mogelijke oorzaken	232
11.6	Preventie: Fraude en slordig onderzoek (sloppy science)	235
11.7	Fair trial bij de behandeling van wetenschapsfraude	237
11.8	Conclusie	240
11.9	Literatuurlijst	240
12	Journalistieke fraude: Pleidooi voor een eed	245
	<i>J. Smit</i>	
12.1	Journalisten mogen (bijna) alles	245
12.2	Maatschappelijk belang en onafhankelijke waarheidsvinding	246
12.3	Gretigheid komt van twee kanten	249
12.4	De gretigheid van kwaliteitskranten	251
12.5	De gretigheid van een journalist	252
12.6	Een journalistieke eed	253
12.7	Literatuurlijst	257
13	Normen, rechtvaardigingen en fraude bij topbeloningen	259
	<i>M. Malsch en A. Denkers</i>	
13.1	Inleiding	259
13.2	Topbeloningen en de crisis	260
13.3	Normstellingen bij topbeloningen	261
13.4	Naleving	264
13.5	Rechtvaardigingen (theorie)	265
13.6	Rechtvaardigingen van topbeloningen	266
13.7	Persoonlijke behoeften en emoties	268
13.8	Gevolgen van de neutraliseringstechnieken	269
13.9	Moraliteit en het ethisch klimaat binnen organisaties	271
13.10	Conclusies en beschouwing	272
13.11	Literatuurlijst	273
14	EU-fraude, internationale bestrijding en de rol van het Europees Bureau voor Fraudebestrijding	277
	<i>M. Janssoone</i>	
14.1	Inleiding	277
14.2	Operation Velvet Glove	277
14.3	Fraude en/of ernstige onregelmatigheden ten nadele van de financiële belangen van de Europese Unie	279

14.4	Naar een meer integrale en geïntegreerde communautaire fraudebestrijding: Voorgeschiedenis van het huidige Europees anti-fraude dispositief en de oprichting van het Europees Bureau voor Fraudebestrijding (OLAF)	282
14.5	Missie, bevoegdheden en werking van OLAF	284
14.6	Internationale samenwerking tussen OLAF en haar partners	287
14.7	De oprichting van een Europees Openbaar Ministerie en de toekomstige rol van OLAF	290
14.8	Literatuurlijst	292
15	Fraude in literatuur, film, theater en schilderkunst <i>A.E. van Almelo</i>	295
15.1	Inleiding	295
15.2	Literatuur	296
15.3	Theater	298
15.4	Schilderkunst	301
15.5	Conclusie	304
15.6	Literatuurlijst	305
	Deel II Fraudepreventie en fraudebestrijding	307
16	De politiek van fraude <i>A.B. Hoogenboom</i>	309
16.1	Inleiding	309
16.2	Politiek draait om macht en invloed	310
16.3	De politiek van fraude: Casuïstiek	311
16.4	Voorbij het wij-zij denken	321
16.5	Literatuurlijst	324
17	Institutioneel bestel fraudebestrijding: Naar een Fraudecommissaris <i>E.R. Muller</i>	327
17.1	Inleiding	327
17.2	Bestel en organisaties	327
17.2.1	<i>Europese Bureau voor Fraudebestrijding (OLAF)</i>	330
17.2.2	<i>Openbaar Ministerie en Functioneel Parket</i>	331
17.2.3	<i>Politie</i>	333
17.2.4	<i>Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst</i>	336
17.2.5	<i>Vormen van samenwerking</i>	338
17.3	Verdieping en verbetering stelsel	344
17.3.1	<i>Beelden</i>	344
17.3.2	<i>Gesuggereerde oplossingen</i>	346
17.3.3	<i>Eigen beeld</i>	349

17.4	Literatuurlijst	351
18	Van fraude en financieel-economische criminaliteit naar ondermijning: Ontwikkeling van het anti-fraudebeleid van de overheid 1985 – 2015	353
	<i>P.J.J. van Voorst</i>	
18.1	Introductie	353
18.2	Fraude, FINEC, witwassen: Begripsverwarring?	353
18.3	Start en eerste ontwikkeling anti-fraudebeleid (1985-1995)	354
18.4	Nieuwe impuls: Horizontale fraude en integriteit financiële sector (1998-2002)	358
18.5	Witwassen als nieuwe bedreiging	362
18.6	Fraudeschandalen in de bouw, de zorg en het onderwijs (2002-2006)	365
18.7	FINEC, georganiseerde criminaliteit en vastgoedfraude: Verwevenheid en integrale aanpak (2008-2012)	367
18.8	Fraude: naar een rijksbrede aanpak (2012-2015)?	371
18.9	Meten is weten, maar is fraude meetbaar?	374
18.10	Conclusie	376
18.11	Blik op de toekomst	378
18.12	Literatuurlijst	379
19	De opsporing van fraude	383
	<i>F.P. Ölçer</i>	
19.1	Inleiding	383
19.2	Afbakening van het procedureel kader aan de hand van een materieel fraudebegrip	384
19.2.1	<i>Een diffuus materieelstrafrechtelijk fraudebegrip, dynamiek in handhavingsbeleid</i>	384
19.2.2	<i>De domeinoverstijgende benadering van fraude</i>	388
19.2.3	<i>Dynamiek in handhavingsbeleid en (nadere) (thematische) verschillen in fraudevormen</i>	396
19.2.4	<i>Implicaties voor de handhaving</i>	398
19.3	Bijzondere kenmerken van ‘fraudedelicten’ en de implicaties daarvan voor de opsporing van fraude	400
19.3.1	<i>Bescherming van collectieve rechtsgoederen</i>	401
19.3.2	<i>De aard en vormgeving van strafrechtelijke aansprakelijkheid, beschermde belangen, ruime aansprakelijkheid en diffuse wederrechtelijkheid</i>	402
19.3.3	<i>Kring van normadessaaten: Eigenlijke normadessaaten, derde, dienstverlenende normadessaaten en derde dienstverleners als vrijwillige en onvrijwillige handhavingspartners</i>	409
19.3.4	<i>Implicaties voor de opsporing van fraude</i>	412

19.4	Slot	420
19.5	Literatuurlijst	421
20	Fraudebestrijding en tegenkracht	425
	<i>V.S.Th. Leenders en F.C. van Dijk</i>	
20.1	Inleiding	425
20.2	Strafrecht in perspectief	425
20.3	De aanpak van het OM	426
20.4	Wat ziet OM door de ‘fraudebril’	434
20.5	Self reporting als uitdaging	437
20.6	Conclusie	440
20.7	Literatuurlijst	441
21	Intern onderzoek doen en schikken bij fraude	443
	<i>A.E. van Almelo</i>	
21.1	Inleiding	443
21.2	Ahold, FCIB, Ballast Nedam, SBM Offshore, Rabobank en Fokker	444
21.2.1	<i>Ahold</i>	444
21.2.2	<i>FCIB</i>	445
21.2.3	<i>Ballast Nedam</i>	446
21.2.4	<i>SBM Offshore</i>	447
21.2.5	<i>Rabobank</i>	448
21.2.6	<i>Fokker Services</i>	449
21.2.7	<i>VimpelCom</i>	450
21.2.8	<i>Patroon</i>	451
21.3	Het interne onderzoek	452
21.3.1	<i>Regie houden</i>	452
21.3.2	<i>Scoping</i>	453
21.3.3	<i>SBM Offshore</i>	454
21.3.4	<i>Partijdigheid</i>	455
21.3.5	<i>Validatie en verificatie</i>	456
21.4	De schikking in de Verenigde Staten	457
21.4.1	<i>Prosecution agreements</i>	457
21.4.2	<i>Verantwoordelijken vrijuit</i>	459
21.4.3	<i>Individueen vervolgen</i>	460
21.5	De schikking in het Verenigd Koninkrijk	461
21.5.1	<i>Primeur voor Standard Bank</i>	461
21.5.2	<i>Rechter toetst gedetailleerd</i>	461
21.6	De megaschikking in Nederland	462
21.6.1	<i>Oorsprong en uitgangspunten</i>	462
21.6.2	<i>Transparantie</i>	465
21.6.3	<i>Rechterlijke toetsing</i>	466

21.6.4	<i>De Commissie Ontnemingschikking</i>	468
21.7	Conclusie	469
21.8	Literatuurlijst	471
22	Waardenloze geldzucht	475
	<i>A.B. Hoogenboom</i>	
22.1	Inleiding	475
22.2	Foucault en de rechtssociologie	476
22.3	Beperkt effect	480
22.4	Voorbij de geldzucht: Terug naar de klassieke waarden en functies?	482
22.5	Conclusie	484
22.6	Literatuurlijst	486
23	Witwassen: Handhaving van de meldingsplicht WWFT bij poortwachters	489
	<i>D.S. Kolkman en A.T.A. Tilleman</i>	
23.1	Inleiding	489
23.2	De WWFT, bedoeling en toezicht	491
23.3	Handhaving van de WWFT middels wettelijk tuchtrecht (accountants en notarissen)	493
23.3.1	<i>Accountants</i>	494
23.3.2	<i>Notarissen</i>	496
23.4	Handhaving van de WWFT middels bestuursrecht	498
23.5	Handhaving van de WWFT middels het strafrecht	500
23.6	Conclusie	502
23.7	Literatuurlijst	502
24	Poortwachters: De rol van professionals bij het voorkomen van fraude	505
	<i>A.E. van Almelo en M. Pheijffer</i>	
24.1	Inleiding	505
24.2	De poortwachtersrol	506
24.3	Accountants	509
24.3.1	<i>In het publiek belang</i>	509
24.3.2	<i>Melding ongebruikelijke transacties en meldplicht fraude</i>	511
24.3.3	<i>Incidenten</i>	512
24.3.4	<i>Toezicht</i>	516
24.3.5	<i>Afgeleid verschoningsrecht en de geheimhoudingsverplichting</i>	517
24.4	Advocaten	518
24.4.1	<i>Baas in eigen huis</i>	518
24.4.2	<i>Melding ongebruikelijke transacties</i>	519
24.4.3	<i>Incidenten</i>	520

24.4.4	<i>Toezicht</i>	521
24.4.5	<i>Inperking verschoningsrecht</i>	522
24.5	<i>Notarissen</i>	523
24.5.1	<i>Elastisch ambt aan de poort</i>	523
24.5.2	<i>Melding ongebruikelijke transacties</i>	525
24.5.3	<i>Incidenten</i>	525
24.5.4	<i>Toezicht</i>	527
24.5.5	<i>Inperking verschoningsrecht</i>	528
24.6	<i>Belastingadviseurs</i>	529
24.6.1	<i>Klantgericht beroep</i>	529
24.6.2	<i>Melding ongebruikelijke transacties</i>	530
24.6.3	<i>Incidenten</i>	531
24.6.4	<i>(Horizontaal) Toezicht</i>	534
24.6.5	<i>Verschoningsrecht</i>	534
24.7	<i>Conclusie</i>	535
24.8	<i>Literatuurlijst</i>	536
25	Effectief toezicht op fraude?	541
	<i>D. Ruimschotel</i>	
25.1	<i>Fraude</i>	541
25.1.1	<i>Is effectiviteit een probleem?</i>	541
25.1.2	<i>Wat is fraude?</i>	542
25.1.3	<i>Gelegenheid voor fraude: Verleiding en tegenkracht</i>	543
25.1.4	<i>Omvang van fraude en hoeveel wordt daarvan ontdekt?</i>	545
25.2	<i>Toezicht</i>	546
25.2.1	<i>Wat is toezicht?</i>	546
25.2.2	<i>Vormen van toezicht</i>	546
25.2.3	<i>Omvang van nationale toezichthouders</i>	548
25.2.4	<i>Omvang van toezicht bij semi-overheid</i>	552
25.2.5	<i>Strategieën in veelvoud</i>	553
25.2.6	<i>Sancties gevraagd en uitgedeeld</i>	553
25.3	<i>Effectiviteit</i>	555
25.3.1	<i>Wat is effectief?</i>	555
25.3.2	<i>Effectiviteit verschilt per fraudesoort</i>	555
25.3.3	<i>Ontwikkelingen in de afgelopen 20 jaar</i>	557
25.4	<i>Tendensen in een wankel evenwicht; 20 jaar vanaf nu</i>	560
25.5	<i>Conclusie en evaluatie</i>	560
25.6	<i>Literatuur</i>	562
26	1Overheid: Innovaties fraudepreventie	565
	<i>A.B. Hoogenboom en B.J.A.M. Welten</i>	
26.1	<i>Inleiding</i>	565

26.2	Fraude: Kortstondige en vluchtige aandacht fraude	566
26.3	Het probleem: 'Gebrek aan administratiefrechtelijke burenhulp'	567
26.4	Doel 1Overheid: 'Het bestaande beter verbinden'	568
26.5	Niemandslan: Wie voelt zich verantwoordelijk voor het geheel?	577
26.6	1Overheid: Ambities	580
26.7	Conclusie	583
26.8	Literatuurlijst	584
27	Zwijgen is zilver, spreken is goud: Meldsystemen en klokkenluiden als onderdeel van fraudebestrijding	585
	<i>H. Nelen</i>	
27.1	Inleidend	585
27.2	Het concept klokkenluiden	586
27.3	Interne en externe meldsystemen	591
27.4	Motieven van klokkenluiders	592
27.5	Bescherming van klokkenluiders	594
27.6	Effecten van meldsystemen	595
27.7	Conclusie	598
27.8	Literatuurlijst	599
28	De clementiethriller als nieuw filmgenre: Het gebruik van gedramatiseerde voorlichtingsfilms in het toezicht	603
	<i>J.G. van Erp</i>	
28.1	Inleiding	603
28.2	De clementieregeling voor kartelafspraken	607
28.3	Een korte beschrijving van de 4 films	609
28.3.1	<i>Nederlandse Mededingingsautoriteit: Clementie in kartelzaken (9,45 minuten)</i>	609
28.3.2	<i>Office of Fair Trading: Competition Compliance film (14,14 minuten)</i>	610
28.3.3	<i>Australian Competition and Consumer Commission: The Marker (16,13 minuten)</i>	611
28.3.4	<i>Zweedse Konkurrensverket: 'Be the first to tell' (Engels ondertiteld; 5,39 minuten)</i>	612
28.4	De boodschap: Procedure, preventie, afschrikking of normoverdracht	612
28.4.1	<i>NMa: kennisoverdracht</i>	612
28.4.2	<i>Afschrikking of compliance</i>	613
28.4.3	<i>Normatieve boodschap</i>	615
28.5	Inzichten uit sociaalwetenschappelijk onderzoek naar effectieve handhavingscommunicatie	617
28.5.1	<i>Aansluiting van de films op motieven voor deelname aan clementieregelingen</i>	618
28.5.2	<i>De rol van afschrikking bij de naleving van mededingingsregels</i>	619

28.5.3	<i>Compliance als boodschap</i>	623
28.5.4	<i>De vorm: Informatief of dramatisch?</i>	624
28.6	Conclusie	626
28.7	Literatuurlijst	628
29	De private markt van fraudepreventie en -bestrijding	631
	<i>A.B. Hoogenboom</i>	
29.1	Inleiding	631
29.2	Hoe ziet de Nederlandse markt eruit?	632
29.3	De markt professionaliseert	633
29.4	Waarom in eigen beheer fraude-onderzoek?	634
29.5	Waarom slagvaardiger dan de overheid?	635
29.6	Welke diensten worden aangeboden?	636
29.7	Verliezen door interne fraude	638
29.8	Juridische context: Sterk in ontwikkeling	640
29.9	Ook aanscherping strafwetgeving	641
29.10	Hoe verloopt de publiek-private samenwerking?	643
29.11	Conclusie	645
29.12	Literatuurlijst	645
30	Internationaal journalistiek onderzoek naar dubieuze belastingconstructies: Een nieuw model voor grensoverschrijdende onderzoeksjournalistiek	649
	<i>J. Bouma en M. Roessingh</i>	
30.1	Introductie International Consortium of Investigative Journalists (ICIJ)	649
30.2	Van tabaksmokkel tot overbevising van oceanen	650
30.3	Offshoreleaks	652
30.3.1	<i>Ontsluiting gegevens</i>	652
30.3.2	<i>Marcos en Hollande</i>	653
30.3.3	<i>Rol van Nederlandse banken</i>	654
30.4	LuxLeaks	655
30.5	SwissLeaks	657
30.6	Conclusie	658
30.7	Literatuurlijst	660
31	Compliance met een moreel kompas	663
	<i>E. Karssing</i>	
31.1	Inleiding	663
31.2	Filosofische fundamenten van compliance	665
31.3	Reality check: Het ongelijk van Hobbes	667
31.4	Creative compliance: De Amarantis-casus	668

31.5	'Ethical compliance' als tegenhanger van 'creative compliance'	672
31.6	Literatuurlijst	674
32	Werknemersfraude, de privédetective en het privaat onderzoek in België	677
	<i>M. Cools</i>	
32.1	Inleiding	677
32.2	Criminologie en onderneming	677
32.3	Werknemerscriminaliteit in het algemeen als een criminologische realiteit	678
32.4	Werknemersfraude in het bijzonder	681
32.5	De bedrijfsjustitie	682
32.6	De privédetective	683
32.7	De introductie van de private onderzoeker en het privaat onderzoek	686
32.8	Conclusie	690
32.9	Literatuurlijst	691
33	Integriteit in de bestuurskamer	695
	<i>G. Demmink</i>	
33.1	Kader	695
33.2	De juridische relevantie van het bestaan van (controle)maatregelen om fraude tegen te gaan	695
33.3	Reactie op fraude: Roep om meer toezicht en regelgeving	696
33.4	Vertrouwen beschaamd	697
33.5	Bad, bad, bad culture	699
33.6	Rollen, taken en verantwoordelijkheden van de raad van bestuur	700
33.7	Conclusie: De extraterritoriale werking van het Amerikaanse recht	703
33.8	Literatuurlijst	705
34	Innovaties bestrijding financieel-economische criminaliteit	709
	<i>G. Bakker en R. Westra</i>	
34.1	Inleiding	709
34.2	Innovatie: Theoretisch kader	710
34.3	Rationaliteitenmodel	712
34.4	Innovatie als bewust proces	714
34.5	Innoverend vermogen	717
34.6	Levenscyclus innovaties	719
34.7	Keten en innovaties	721
34.8	Toekomst	724
34.9	Literatuurlijst	725

35	Fraude voorspellen en voorkomen: Follow the data!	729
	<i>P. de Kok en S. van der Gulik</i>	
35.1	De huidige aanpak van fraude	729
35.1.1	<i>Brede aanpak op basis van een publiek-private samenwerking</i>	730
35.1.2	<i>Controleraamwerken en de rol van accountants</i>	730
35.1.3	<i>Het nut van de huidige aanpak</i>	731
35.2	Technologische ontwikkelingen en mogelijkheden in de aanpak van fraude	732
35.2.1	<i>Continuous monitoring, process mining en advanced analytics</i>	732
35.2.2	<i>Sneller signaleren van fraude met advanced analytics</i>	735
35.2.3	<i>Data-analysetechnieken die nu reeds voorhanden zijn</i>	736
35.2.4	<i>Advanced Analytics en verbanden</i>	736
35.2.5	<i>Advanced Analytics en context</i>	738
35.2.6	<i>Advanced Analytics en 'internet of things'</i>	738
35.2.7	<i>Advanced Analytics en predictive analytics</i>	739
35.3	Hoe kan een systeem voor het voorspellen en voorkomen van fraude eruit zien?	739
35.3.1	<i>Fraudesignalen uit de praktijk</i>	739
35.3.2	<i>Denkkader voor data driven-onderzoek</i>	740
35.3.3	<i>Waarborgen om onderzoek 'continu' en 'voorspellend' maken</i>	741
35.3.4	<i>Knelpunt bij data driven-onderzoek</i>	742
35.4	Conclusies en aanbevelingen	742
35.5	Literatuurlijst	743
36	Fraude en fraudebestrijding in perspectief	747
	<i>A.E. van Almelo, A.B. Hoogenboom, E.R. Muller en M. Pheijffer</i>	
36.1	Inleiding	747
36.2	De kennis over de aard en omvang van fraude is onvoldoende	747
36.3	De achterliggende waarde van fraudepreventie en fraudebestrijding moet meer worden beklemtoond	748
36.4	Het 'fraudebestel' is te complex	750
36.5	Opleiding en onderzoek moeten worden geïntensiveerd	752
36.6	Poortwachters zijn essentieel, maar ook een deel van het probleem	752
36.7	Brede blik op fraude, fraudepreventie en fraudebestrijding noodzakelijk	753
36.8	Literatuurlijst	755

I N H O U D

Auteurs	757
Trefwoordenregister	761
Serie Handboeken Veiligheid	769

Inleiding

Aanleiding

De communicatie over fraude getuigt niet zelden van een Babylonische spraakverwarring. Fraude is een ‘elastisch begrip’ dat voor wetenschappers en praktijkmensen steeds andere betekenissen en connotaties kent, afhankelijk van de context. Zij spreken zeker niet één taal. Het ‘fraudelandschap’ is versplinterd en telt honderden (semi-)publieke en private organisaties, die zich allemaal richten op een beperkt aantal facetten van fraude. En hun aantal neemt nog steeds toe. Zij hebben verschillende juridische instrumenten om inhoud te geven aan preventie en repressie en zij vertegenwoordigen verschillende belangen, waaronder strafrechtelijke, belasting-, zorg-, welzijn-, milieu-, consumenten-, commerciële-, bestuursrechtelijke en civielrechtelijke belangen. Sommige organisaties hebben een repressieve benadering (strafrechtelijke opsporing door politie en Openbaar Ministerie en de FIOD als onderdeel van de Belastingdienst). Maar er zijn steeds meer (semi)publieke en zeker private organisaties die fraude benaderen vanuit een risicamentaliteit. Deze organisaties zijn niet zozeer geïnteresseerd in het bestraffen als wel in het voorkómen van fraude.

De spraakverwarring komt dus mede voort uit de wirwar van organisaties, belangen en mentaliteiten. Dit boek is een poging om de vele facetten van ‘fraude’ in te kleuren en meer reliëf te geven. Het is een tocht door de wondere wereld van fraude en oneigenlijk gebruik op zeer uiteenlopende beleidsterreinen en markten en binnen diverse beroepsgroepen. Enerzijds heeft dit boek de pretentie op een aantal specifieke terreinen de ‘state of the art’ van fraudekennis inzichtelijk te maken. Dat is wonderbaarlijk gelukt, maar tegelijkertijd noopt dit ‘succes’ tot bescheidenheid. Er is nog zoveel dat we niet weten over fraude. Vrijwel iedere auteur legt uit waarom.

Alles overziende meent de redactie een aantal krijtstrepen naar de toekomst van fraudepreventie en fraudebestrijding te kunnen trekken. De redacteuren zien dat de afgelopen decennia het vraagstuk van financiële ordehandhaving is opgekomen, naast de traditionele openbare ordehandhaving en de klassieke criminaliteitsbestrijding waarop politie en (Veiligheid en) Justitie van oudsher zijn gericht. Financiële ordeverstoringen doen zich in vele maten en soorten voor en er zijn honderden organisaties belast met financiële ordehandhaving. Als er één ding duidelijk wordt uit de 36 hoofdstukken is het wel dat publieke en private belanghebbenden op elk maatschappelijk terrein op één of andere manier worden geconfronteerd met ‘fraude’. De kille fraudestatistieken – die slechts een deel van de fraudeproblematiek weerspiegelen – en de maatschappelijke schade voor de belastingbetaler, zorg- en welzijnsontvanger, premieafdrager, patiënt, consument, uitkerings- en pensioenrechtigden nopen tot serieuze aandacht voor fraude.

Over de omvang van fraude bestaan verschillende cijfers. Er wordt van uitgegaan dat de jaarlijkse schade van fraude voor de Nederlandse samenleving minstens 11 miljard euro bedraagt.¹ Bij fraude gaat het steeds om het opzettelijk geven van een onjuiste voorstelling van zaken om hieruit wederrechtelijk voordeel te verkrijgen. De schade van fraude is dus niet alleen financieel: fraude tast ook het noodzakelijke vertrouwen aan tussen staten, overheidsinstellingen, burgers, organisaties en bedrijven. Zonder dat vertrouwen kan het maatschappelijk verkeer niet goed functioneren. Samen met de financiële omvang is dat een belangrijke reden om aandacht te besteden aan fraude, fraudepreventie en fraudebestrijding.

Dat gebeurt ook. Behalve bij de wetenschap en direct betrokken organisaties groeit de aandacht voor het veelkoppige fraudemonster ook bij de media en de politiek en zelfs bij het grotere publiek. Het Fraude Film Festival, dat in 2016 voor de derde keer wordt gehouden, is er een mooi voorbeeld van. Verder leeft fraude in de Tweede Kamer en binnen het kabinet. Fraudebestrijding is een belangrijke vorm van publieke en private dienstverlening geworden.

Inhoud

Vanuit de wetenschap en de praktijk zijn er de afgelopen jaren diverse publicaties verschenen over fraude, fraudepreventie en fraudebestrijding. Er bestond echter nog geen bundeling van de belangrijkste wetenschappelijke en praktijkgerichte inzichten over fraude en fraudebestrijding. In dit handboek hebben wetenschappers en praktijkmensen de belangrijkste aspecten van fraude, fraudepreventie en fraudebestrijding beschreven en geanalyseerd. Het boek verschijnt in de serie 'Handboeken Veiligheid', waarin auteurs vanuit de wetenschap en de praktijk de stand van zaken schetsen met betrekking tot een thema of organisatie op het brede terrein van veiligheid.² In deze bundel hebben de auteurs zich primair gericht op fraude, fraudepreventie en fraudebestrijding in Nederland, waarbij zo nu en dan een blik over de grens wordt geworpen. Bij de keuze van de onderwerpen is de redactie uitgegaan van een ruim fraudebegrip.

Het eerste deel van deze bundel over vormen van fraude vangt aan met hoofdstuk 1 waarin Van Almelo laat zien dat fraude van alle tijden is. Vervolgens gaat Huisman in hoofdstuk 2 in op het wetenschappelijk onderzoek naar witteboordencriminaliteit. In de vier volgende hoofdstukken worden belangrijke fraudecasussen in Nederland beschreven: in hoofdstuk 3 de Vestia-fraude door Verbraeken, hoofdstuk 4 de Amarantis-fraude door Van Twist, Scherpenisse, Chin-A-Fat en Van der Steen, in hoofdstuk 5 de SNS-fraude door Pheijffer en in hoofdstuk 6 verschillende gevallen van agressieve verslaglegging ('hoofdkantooraanpassingen') door Langendijk. In

1 Burgerinitiatief 1Overheid.

2 Aan het eind van het boek is een overzicht opgenomen van de andere delen in de serie Handboeken Veiligheid onder eindredactie van E.R. Muller en andere redacteuren.

hoofdstuk 7 beschrijven en analyseren Paulissen en Van Wilsem identiteitsfraude, waarna Koolaard in hoofdstuk 8 de (internationale) aanpak van matchfixing beschrijft. Huberts, Van den Heuvel en Van der Wal gaan in hoofdstuk 9 in op de soms gebrekkige integriteit in het openbaar bestuur. Malsch en Kranendonk laten in hoofdstuk 10 zien dat processen-verbaal niet altijd even nauwkeurig worden opgemaakt en dat daarbij soms opzet in het spel is. In hoofdstuk 11 wordt de fraude in de wetenschap beschreven en geanalyseerd door Schuyt, die een lans breekt voor eerlijker procedures. Smit gaat in hoofdstuk 12 in op fraude in de journalistiek en pleit voor een journalistieke eed. Malsch en Denkers richten zich in hoofdstuk 13 op fraude bij topbeloningen, waarna Janssoone de aanpak van EU-fraude vanuit Brussel beschrijft in hoofdstuk 14. Van Almelo laat in hoofdstuk 15 met enkele voorbeelden zien hoe fraude in de kunst werkt en wordt verbeeld.

Het tweede deel, waarin het accent meer ligt op fraudepreventie en -bestrijding, begint met hoofdstuk 16 waarin Hoogenboom laat zien dat iets bestempelen tot fraude een politieke keuze is. Er zijn altijd belanghebbenden die fraude niet als zodanig willen labelen. In hoofdstuk 17 gaat Muller nader in op het institutioneel stelsel van fraudebestrijding, waarna Van Voorst het fraudebeleid van de laatste jaren beschrijft in hoofdstuk 18. Ölcer geeft in hoofdstuk 19 een overzicht van de bevoegdheden en instrumenten voor de opsporing van fraude, terwijl Leenders en Van Dijk vervolgens in hoofdstuk 20 beschrijven hoe het Functioneel Parket van het Openbaar Ministerie is georganiseerd en te werk gaat. Van Almelo zet in hoofdstuk 21 uiteen dat megaschikkingen en ‘selfreporting’ een efficiënte, maar soms ook bedenkelijke manier zijn om grote fraudes van ondernemingen af te doen. Hoogenboom onderstreept in hoofdstuk 22 dat door de justitiële geldzucht de morele waarden van het strafrecht op de tocht staan. In hoofdstuk 23 zetten Kolkman en Tilleman uiteen hoe de bestrijding van witwassen werkt. Van Almelo en Pheijffer belichten in hoofdstuk 24 de rol die poortwachters kunnen en zouden moeten spelen bij het voorkomen van fraude. Ruimschotel beschrijft in hoofdstuk 25 de rol van toezichthouders bij de preventie en bestrijding van fraude en probeert na te gaan hoe effectief het (versnipperde) toezicht is. Welten en Hoogenboom beschrijven in hoofdstuk 26 hoe het burgerinitiatief ‘iOverheid’ de versnippering van overheidsinstanties problematiseert. Nelen laat in hoofdstuk 27 zien wat klokkenluiders kunnen bijdragen aan de bestrijding van fraude. Van Erp beschrijft in hoofdstuk 28 hoe je met gedramatiseerde films kartels kunt achterhalen en bestrijden. In hoofdstuk 29 beschrijft en analyseert Hoogenboom de groeiende betekenis van private handhaving in de fraudebestrijding. Bouma en Roessingh onderstrepen in hoofdstuk 30 de waarde en mogelijkheden van internationale onderzoeksjournalistiek bij het onthullen van fraude. In hoofdstuk 31 fronsst Karssing de wenkbrauwen bij ‘creative compliance’, ofwel: het schijnbaar voldoen aan de regels. In hoofdstuk 32 gaat Cools in op ‘corporate security’ bij de bestrijding van fraude in het bedrijfsleven. Demmink gaat in hoofdstuk 33 in op de vraag welke

rol integriteit en fraudebestrijding in de bestuurskamer spelen. Bakker en Westra belichten in hoofdstuk 34 de innovaties in de fraudebestrijding. In hoofdstuk 35 beschrijven De Kok en Van der Gulik hoe je met 'big data' fraudepatronen kunt ontdekken en fraude kunt voorspellen. Ten slotte geeft de redactie in hoofdstuk 36 aan de hand van een aantal stellingen aan hoe de fraudebestrijding de komende jaren zou kunnen worden verbeterd.

Dankwoord

Graag danken wij alle auteurs voor hun bijdragen aan dit boek. Zij hebben het mogelijk gemaakt dat in dit boek een breed beeld van de vele facetten van fraude, fraudepreventie en fraudebestrijding kan worden gegeven. Wij zijn Daphne Zeeman dankbaar voor haar werk als redactiesecretaris voor dit boek. Ten slotte danken wij de uitgever voor het vakkundig uitgeven van het inmiddels tweeëntwintigste deel in de serie Handboeken Veiligheid.

Lex van Almelo
Bob Hoogenboom
Erwin Muller
Marcel Pheijffer
September 2016

DEEL I

VORMEN VAN FRAUDE

I Nederland als bakermat van fraude

A.E. van Almelo¹

“Ach, de mooiste bloemen groeien aan de rand van de afgrond.”²

De oudst-bekende vorm van oplichting is wellicht de verkoop van een schotel linzen aan een uitgehongerde jager voor de prijs van diens eerstgeboorterecht. Maar of het verhaal van Jakob en Esau echt gebeurd is, staat voor historici allerminst vast. Uit de Gouden Eeuw zijn in ieder geval authentieke gegevens over fraude bewaard gebleven. In die tijd was Amsterdam een innovatief financieel middelpunt van de wereldhandel. Bijna onvermijdelijk staken de eerste vormen van fraude de kop op, als tulpen op de geestgrond. Nadien volgden meer herkenbare voorbeelden van fraude. De reacties op fraude variëren in de loop der tijd. Kreeg Wisselbank-boekhouder Rutgert Vlieck in 1673 de doodstraf, in de eeuwen daarna werd fraude doorgaans gedoogd en pas in de laatste halve eeuw weer (mild) bestraft. Dat blijkt uit deze historische schets van drieënhalve eeuw fraude in Nederland.

1.1 Tulpengekete, Nina Brink en Mark van der Poll

De Tulpengekete of de Tulpenmanie staat wereldwijd bekend als de eerste financiële bubbel. In de 10^e en 11^e eeuw brachten Turkse nomaden de tulp vanuit Azië naar Europa. De bloem dankt zijn naam aan het Turkse ‘dulbend’ (tulband). In 1563 bloeide de eerste tulp in Antwerpen, Amsterdam moest daar nog tien jaar op wachten. De tulp was zeer gewild, omdat die voorkwam in veel verschillende variëteiten en meer kleuren tegelijk had.³

In 1612 kostte een tulpenbol tussen de 250 en 450 gulden. Een veelvoud van de 150 gulden die een schoolmeester of zeeman per jaar verdiende.⁴ Aanvankelijk werden de tulpenbollen alleen gekocht door vermogende liefhebbers. Omdat de prijzen echter bleven stijgen, trok de handel in tulpenbollen nieuwe telers en speculanten aan. Deze ‘floristen’ vormden geen gilde, zodat hun handel niet werd gereguleerd. Zij sloegen tussenpersonen over om een nieuw koperspubliek te bereiken. De gewone termijnhandel in goederen breidde zich uit met de handel in tulpen promesses.⁵ Men kocht een bol lang voordat die de grond uitkwam en gokte er dan op dat de prijs tegen die tijd gestegen was. Tulpen waren ‘ideaal’ voor speculatie, omdat je ze in het voorjaar zag bloeien, de bollen in juni werden geroid

1 Met dank aan dr. Pit Dehing.

2 Thijs Slavenburg, oprichter van Slavenburg's Bank, geciteerd in Blom 1983.

3 Looijesteijn 2002, p. 43.

4 Looijesteijn 2002, p. 51.

5 Nieuwkerk, van 2007, p. 20.

om vervolgens in oktober de grond in te gaan, waarna je maar moest afwachten wat er uiteindelijk precies uit zou komen. In 1634 werd de handel in tulpen-‘futures’ gebruikelijk en er ontstond een virtuele handel in tulpenwaardepapieren.

Er waren nogal wat floristen die de kluit belazerden door minderwaardige bollen te verkopen voor te veel geld of bollen van anderen te verkopen.⁶ Niet zelden aan ‘niets vermoedende ambachtslieden’, die soms hun gereedschap hadden beleend om de aanschaf te kunnen bekostigen. Begin 1637 bloeide de handel zo zeer dat ook eenkleurige bollen werden verkocht, terwijl die vroeger werden weggegooid.

Op Zwarte Dinsdag 2 februari 1637 klapte de zeepbel. Bij een veiling in een Haarlemse herberg was er plotseling geen vraag meer. “Niemand wilde meer kopen en tot verbijstering bleven de verkopers met hun duur gekochte bollen zitten.”⁷ Twee dagen later bracht een veiling in Alkmaar nog een recordopbrengst op, maar toen het financiële nieuws uit Haarlem de andere steden bereikte, stortte de handel in.

Om de oproeren in te dammen verboden de burgemeesters van Alkmaar, Amsterdam en Haarlem notarissen en procureurs (advocaten) om nog langer hun diensten te verlenen aan lieden die betrokken waren bij de bloemenhandel. Over bestraffing van zwendelaars melden onze bronnen niets.

Looijesteijn ziet parallellen met een beursgang uit het jaar 2000: “Gezien het enthousiasme voor de aandelen van WorldOnline zijn wij niet zo veel wijzer ...”⁸ De auteur doelt op de hype rond het volksaandeel WorldOnline aan de vooravond van de beursgang van dit bedrijf van zakenvrouw Nina Brink. “Nina Brink presenteerde zich als een weldoenster (...) die iedereen rijk ging maken...”, schrijft Janssen.⁹ Beleggers – die niet zelden geld hadden geleend om de aandelen te kunnen kopen – zouden profiteren van een koerssprong van het aandeel. Maar op de eerste beursdag kwam het aandeel slechts 20 cent boven de introductiekoers uit. Nina Brink bleek haar aandelen al vooraf te hebben verkocht aan een partij die meteen een enorme hoeveelheid aandelen dumpte. Brink had niemand voorgelogen, zei ze. Op pagina 99 van het (Engelstalige) prospectus stond immers dat zij een deel van haar aandelen ‘transferred’ had aan andere partijen. Die ‘transfer’ leverde haar 175 miljoen op.¹⁰ Het Openbaar Ministerie begon een strafrechtelijk onderzoek, maar zette de strafvervolgning medio 2001 stop.

Nog even terug naar de Tulpenmanie. Van Nieuwkerk en Kroeze maken een vergelijking met de Novacap Floralis termijnfondsen, die in 2002 en de jaren daarna eveneens belegden in toptulpen, maar failliet gingen aan fraude en wanbeleid.¹¹ Op papier kon het niet misgaan met deze investeringen, volgens journalist Mijnheer.

6 Looijesteijn 2002, p. 58-59.

7 Janssen 2013, p. 91.

8 Looijesteijn 2002, p. 75.

9 Janssen 2013, p. 200.

10 Janssen 2013, p. 204.

11 Nieuwkerk, van e.a. 2007, p. 24 en 107-108.

“De nieuwe bollen worden met het geld van beleggers aangekocht en door de afgesloten termijnverkopen zijn ze er zeker van dat ze de bollen weer kwijtraken. Het enige risico is een mislukte oogst, maar ook dat risico wordt verkleind door de bollen bij meerdere kwekers in het veld te planten.”¹² De aan- en verkopen van het fonds verliepen via het Sierteelt Bemiddelingscentrum, waarover bollenmakelaar Mark van der Poll de leiding had. Nadat dit centrum failliet was gegaan, werd Van der Poll gearresteerd op verdenking van verduistering, valsheid in geschrifte, overtreding van de Wet Toezicht Kredietwezen. Ook zou hij lid zijn van een criminele organisatie die tot doel had de tulpenbollenprijs op te drijven. Tot een veroordeling kwam het echter niet, omdat de rechtbank het Openbaar Ministerie niet-ontvankelijk verklaarde. Er waren namelijk gesprekken tussen de verdachte en zijn advocaat afgetapt, maar niet gewist, terwijl er bovendien stukken uit het dossier waren gelekt naar de beheerder van Novacap.¹³

1.2 Rutger Vlieck

In het begin van de 17^e eeuw was Amsterdam een expanderend wereldhandelscentrum. Er kwamen handelaren uit Frankrijk, Spanje, Portugal, Italië, Engeland en de Duitse gebieden naar Mokum. Aangezien elke stad of streek destijds zo'n beetje zijn eigen munt had, circuleerden er bijna 800 verschillende soorten gouden en zilveren munten. De waarden en koersen van die munten fluctueerden zo zeer dat het geldverkeer soms tamelijk chaotisch verliep. Om betaling met muntgeld overbodig te maken werd daarom in 1609 de Amsterdamse Wisselbank opgericht. Daar werden de transacties en de betrokken partijen genoteerd op papier en (deels) verrekend. Ook werden de koersen gestabiliseerd.

Eén van de boekhouders van de bank was de in Dantzig geboren Rutger Wolfertsz Vlieck. Hij trouwde in 1636 met Margarita Spiegel, die uit een gegoede Amsterdamse regentenfamilie kwam. In 1653 werd hij boekhouder van de bank, één van de best betaalde stedelijke ambten.¹⁴ Kennelijk vond Vlieck de verdiensten niet voldoende. In 1673 kwam aan het licht dat hij minstens 15 jaar lang had gefraudeerd.

Feitelijk controleerde hij zijn eigen werk, zonder dat er een controleboekhouding was. Bij zijn eerste fraude onttrok hij 100.000 gulden aan de kas door de kassiers vervalste overschrijfbriefjes te overhandigen en zich de bedragen in contanten te laten uitbetalen. Achteraf maakte hij de boekhouding kloppend door tijdelijk een 1 voor een bedrag te zetten en die later weer weg te krassen. Ook gebruikte hij overschrijfbriefjes en kwitanties van gefingeerde rekeninghouders (zoals Dirck Hoola) en spookrekeningen.¹⁵ In totaal zou hij voor minstens 300.000 gulden

¹² Mijnheer 2012.

¹³ Mijnheer 2012.

¹⁴ Dehing 2012, p. 104.

¹⁵ Dehing 2012, p. 105.

hebben gefraudeerd. Het geld stak hij in obligaties, rentebrieven en onroerend goed. Bij de fraude profiteerde Vlieck van de kansen die een onvolmaakt experiment met bankkwaanties bood.

In 1673 werd hij gearresteerd en na onderzoek beschuldigd van valsheid in geschifte, oplichting en verduistering. Hij vermeed de ‘torture’ door schuld te bekennen, maar werd vervolgens onthoofd op de Dam en begraven in de Oude Kerk. Zijn goederen werden geconfisqueerd. Het reputatieverlies dat de Wisselbank hierdoor leed, bleef gelukkig beperkt. Wel scherpte het stadsbestuur het toezicht aan.

Volgens Dehing was het bedrog van Vlieck niet uniek. “Zijn zwendel past naadloos in de collectieve typologie van een aantal spraakmakende financiële fraudes die in de 20^e eeuw aan het licht kwamen. (...) De zwendel ontstaat stap voor stap, vrijwel onopgemerkt. Verder maken fraudeurs gebruik van ontwerpfouten van nieuwe financiële producten. Ze hebben daardoor lange tijd ruim baan. Ze onderhouden, veelal erg sociaal vaardig, op hoog niveau relaties en ze weten door het sociale aanzien dat ze genieten, vertrouwen te wekken. Dat verklaart waarom signalen die op fouten wijzen lange tijd genegeerd kunnen worden. (...) In de psychologie van het bedrog is verder ook nog een plaats ingeruimd voor de omstandigheden, waarbij de zwendel meestal ontstaat in perioden van economische groei en optimisme en waarin sprake is van collectieve hebzucht en verblinding door de snelle macht van het geld.”¹⁶

1.3 Jacob Mossel, de Prins van Oranje en Prins Bernhard

De in 1602 opgerichte Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) was de eerste onderneming die aandelen uitgaf. Maar verder leek de handelsonderneming weinig op een modern bedrijf, omdat zij met militaire middelen haar monopolie handhaafde en onwilligen niet zelden tot zaken dwong. De VOC handelde vooral in specerijen en slaven. Onder regie van ‘Batavia’, ofwel de Nederlandse regering in Indië, handelde de compagnie echter ook in opium, waarvan de consumptie in Europa verboden was.¹⁷

Werknemers van de VOC was ook ten strengste verboden er privéhandel op na te houden. Je kon er de doodstraf voor krijgen. De meeste gouverneurs-generaal handhaafden dit verbod niet en de algemene praktijk was dat VOC-medewerkers bijverdiensten hadden. Derks: “De schuld werd steeds op de lage VOC-salarissen gegooid waardoor men wel moest bijverdienen. De gebruikelijke naam daarvoor was het ‘stilzwijgend profijt’, dat werd vooral in de buitengewesten genoten, waar men nagenoeg 100% en ongecontroleerd corrupt kon wezen.”¹⁸

¹⁶ Dehing 2012, p. 107.

¹⁷ Derks 2015, p. 50.

¹⁸ Derks 2015, p. 51.

De dagelijkse corruptie beperkte zich tot onder meer het aannemen van steekpenningen en geknoei met prijzen, boekhoudingen en voorraden. “Met al deze algemene frauduleuze daden zullen ongetwijfeld enorme bedragen gemoeid zijn geweest, maar ze kunnen op enkele uitzonderingen na niet gereconstrueerd worden. Dat is anders met de meest omvangrijke fraude, die direct gekoppeld is aan de hoogste gezagsdragers in de VOC.”¹⁹

In 1745 werd de Amfioen of Opium Sociëteit opgericht, een handelsvereniging die heeft bestaan tot het einde van de VOC in 1798/1799. De grote man van de Sociëteit was Jacob Mossel, die in 1704 werd geboren te Enkhuizen, destijds één van de belangrijkste Hollandse havensteden. Hij begon als scheepsknecht bij de VOC en had van zijn moeder iets geleerd dat weinigen binnen de VOC konden: lezen en schrijven. Toen de VOC daarachter kwam, posteerde die Mossel als gouverneur in de buurt van het opiumproductiegebied Bengalen.

Hoewel hoog en laag smokkelden, verdiende alleen de elite er grof geld mee en Mossel zou daartoe gaan behoren.²⁰ Officieel verdiende hij als gouverneur op een buitenpost 2.400 gulden per jaar. Maar toen hij in 1742 naar Batavia vertrok had hij al 32.200 gulden gespaard, vijfmaal het jaarsalaris van een Amsterdamse burgemeester en naar huidige maatstaven ongeveer een miljoen euro.²¹

In 1745 sloot de VOC een contract met een groep privépersonen, die zich hadden verenigd in de Amfioen Sociëteit, die de distributie van opium op zich nam. Dit gezelschap bestond uit 300 leden die ieder een aandeel kochten voor 5.000 gulden, evenveel als twee jaarsalarissen van een gouverneur. Een deel van deze leden behoorde zelf tot de leiding van de VOC. De VOC wilde door het inschakelen van de Sociëteit de smokkel van opium door VOC-functionarissen, Engelse kooplieden en anderen uitbannen. Als tegenprestatie moest de Sociëteit de VOC jaarlijks 1.200 kisten opium leveren. De Sociëteit was feitelijk een opiummakelaar tussen de VOC en opiumboeren. “De keerzijde van de medaille was dat geaccepteerd werd hoe een zeer select gezelschap fortuinen illegaal als bijverdiensten kon incasseren.”²²

Jacob Mossel was de eerste directeur van de Amfioen Sociëteit (AS); Mossel beloofde zichzelf voor deze functie met een jaarsalaris van 7.200 gulden. Dit was echter een zakcentje: “Hij nam maar liefst 40 aandelen in de AS à 5.000 gulden. Om dat te kunnen betalen moet Jacob Mossel in twee jaar tijd het onwaarschijnlijk hoge bedrag van ruim 160.000 gulden verdiend hebben...”²³ Derks vermoedt dat Mossel sommige leden aandelen heeft afgeperst.

Niet onvermeld mag blijven dat Mossel in 1748 de Prins van Oranje omkocht met 30 AS-aandelen, omdat de prins het jaar daarop opperbevelhebber van de VOC

19 Derks 2015, p. 52.

20 Derks 2015, p. 56.

21 Derks 2015, p. 56.

22 Derks 2015, p. 57.

23 Derks 2015, p. 59.

zou worden. Mossel beloofde de prins ook al vroeg dat die in 1755 een bedrag van 200.000 gulden zou krijgen, op het moment dat het VOC-contract met de Amfioen Sociëteit verlengd zou moeten worden.

In 1751 werd Mossel directeur-generaal van de VOC, de hoogste post binnen de compagnie in Indië.²⁴ Zijn positie van ‘Opium Godfather’ behield hij tot aan zijn dood in 1761. “Nergens ter wereld is een vergelijkbare koloniale carrière doorlopen. In grootse stijl wordt die afgesloten met een begrafenis in Batavia waarvoor een Zonnekoning als Lodewijk XIV zich niet hoefde te schamen in zijn graf.”²⁵ Na Mossels overlijden komt ook een reeks boekhoudkundige ‘toevalligheden’ aan het licht. Zo vermeldde de boekhouding zes jaar lang precies de 1.200 kisten die de AS had afgesproken met de VOC. In de praktijk is dat volgens Derks onmogelijk gezien alle ‘wisselvalligheden’ in de productie, het transport en de distributie. “Nog opvallender is dat nadat meester-boekhouder Mossel overleden is (1761), de AS-afname van opium in elkaar stort.”²⁶

Volgens Derks hebben de leden van de Sociëteit in totaal minstens 30 miljoen gulden in hun zak kunnen steken, ‘privé, illegaal en netto’. Dat bedrag komt volgens Derks overeen met de half miljard euro die Wall Street bankiers of bank- en vastgoedfraudeurs in Nederland voor het uitbreken van de financiële crisis tezamen achteroverdrukten met malversaties en bonussen. “Zoals we weten heeft dat een forse bijdrage geleverd aan de actuele financiële crisis. Datzelfde moet toen het geval zijn geweest, want de VOC stortte rond die tijd definitief in elkaar en de nieuwe staat der Nederlanden moest de schulden (en ‘verplichtingen’ om aandeelhouders van de AS nog verder uit te betalen!) overnemen: de belastingbetalers konden de rekening van deze 300 superrijken betalen. Het is nog steeds niet uitgezocht waarom de nieuwe koning Willem I met de uitbetaling van 12,5% rente aan AS-aandeelhouders alsmaar doorging, nadat de VOC toch al lang failliet was.”²⁷ Koning Willem I en Oranje-prinsen zouden de opiumhandel overigens nog enige tijd voortzetten met de Nederlandsche Handel-Maatschappij.²⁸

Aan het einde van de 20^e eeuw zou een andere omgekochte prins het voortbestaan van de monarchie op het spel zetten. In 1975 meldde de Wall Street Journal dat vliegtuigbouwer Lockheed in totaal 1,1 miljoen dollar (toen een kleine 2 miljoen euro) had betaald aan ‘een hoge Nederlandse regeringsfunctionaris’ om de Starfighter F 104, een straaljager, onder de aandacht te brengen bij de Nederlandse luchtmacht. De publicatie leidde tot een onderzoek door een commissie van de Amerikaanse Senaat. De functionaris bleek uiteindelijk Prins Bernhard te zijn. Hij was bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten en de echtgenoot van koningin

24 Derks 2015, p. 58.

25 Derks 2015, p. 60.

26 Derks 2015, p. 63.

27 Derks 2015, p. 61.

28 Derks 2015, p. 132.

Juliana, het toenmalig staatshoofd van Nederland. In 1976 benoemde premier Den Uyl de commissie-Donner, die vaststelde dat de prins ten onrechte had ontkend dat hij het smeergeld had ontvangen. “Niet alleen werd een onthullend en tevens onthutsend beeld geschetst van de grote moeite die de hooggeplaatste Nederlander zich had getroost om de betalingen te verdonkeremanen, tegelijk schetste de commissie-Donner welke inspanningen hij had ondernomen beslissingen op militair en civiel terrein te beïnvloeden ten gunste van Lockheed.”²⁹

Er waren genoeg aanwijzingen om hem te vervolgen voor een strafbaar feit. Het staatshoofd kondigde echter aan te zullen aftreden als er gerechtelijke stappen zouden worden ondernomen tegen haar man. De regering vreesde dat aftreden het einde zou betekenen van de constitutionele monarchie en besloot daarop prins Bernhard niet te vervolgen, maar alleen te ontheffen uit alle belangrijke militaire functies. De prins werd verder in zijn hemd gezet met een uniformverbod.³⁰

1.4 Lodewijk Pincoffs en Cees van der Hoeven

Jacob Mossel ging Lodewijk Pincoffs voor, maar Pincoffs boekhoudfraude is een mijlpaal voor het accountantsberoep, omdat de affaire de aanleiding was voor de oprichting van het eerste accountantskantoor ter wereld: Bureel voor Boekhouding Confidentia. Oprichter Bernard Moret zou uiteindelijk de grondlegger blijken van wat nu EY heet. Maar centraal in het boekhoudschandaal staat Lodewijk Pincoffs. Hij begon in 1857 een handel op Afrika met zijn zwager Henry Kerdijk. Met stoomschepen transporteerden zij Engelse industriële producten naar Afrika om op de terugweg palmolie, palmpitten en andere Afrikaanse grondstoffen te importeren. De firma van de twee werd omgezet in de Afrikaanse Handelsvereniging NV (AHV), waarmee zij een kapitaal van 4 miljoen euro ophaalden. Pincoffs werd een gezien persoon in Rotterdam en werd later lid van de Eerste Kamer.

In 1862 begon hij olie te importeren uit de Verenigde Staten. De olietankers hadden meer ruimte op het water nodig en met de Rotterdamse Handelsvereniging (RHV) wist hij voor elkaar te krijgen dat de Nieuwe Waterweg werd gegraven en de infrastructuur werd verbeterd.

In 1879 uitte president-commissaris Marten Mees zijn zorgen over de financiële toestand van de AHV en RHV. Hij vroeg om gedetailleerde cijfers, maar wist toen nog niet hoe slecht de AHV ervoor stond. Pincoffs bekende hem dat er op korte termijn zes à zeven ton moest worden afgelost, maar al snel bleek het om veel meer geld te gaan.³¹

Fraude had Pincoffs naar eigen zeggen niet gepleegd, maar zijn advocaat bevestigde dat de balansen waren vervalst door jarenlang de voorraden te hoog te

29 Berg, van den 1997, p. 29.

30 Berg, van den 1997, p. 29.

31 Janssen 2013, p. 146.

waarden en schulden buiten de boeken te houden. “Op grond van de opgeklopte winstcijfers was jaarlijks een dividend van 10% aan de aandeelhouders uitgekeerd.”³² Volgens Pincoffs bedroeg de fraude 2,8 miljoen gulden, maar uiteindelijk bleek de financiële schuld 13,6 miljoen gulden te belopen.³³ Sinds 1870 hadden zwager Kerdijk en hij systematisch gefraudeerd. Pincoffs had privé voor 90 mille onttrokken aan de onderneming. De boekhouder had al in 1877 gewaarschuwd, maar het duurde nog twee jaar voordat Pincoffs met zijn bekentenis kwam.

Pincoffs werd uit de senaat gewipt; zijn zwager werd veroordeeld tot twee jaar cel. Zo ver liet Pincoffs het niet komen. Hij vluchtte zonder geld naar New York City, waar hij een winkel begon. Omdat hij daar regelmatig werd uitgejouwd door Nederlanders vertrok hij tijdelijk naar Chicago om te eindigen als effectenmakelaar in – opnieuw – New York.³⁴

125 jaar later zorgde de Koninklijke Ahold NV – genoteerd aan zowel de AEX als de NYSE – voor een nieuw geruchtmakend boekhoudschandaal. In de officiële papieren meldde de ondernemingsleiding aan de Amerikaanse beurstoezichthouder SEC dat het de controle had over het Zweedse ICA Förbundet. Daardoor mocht Ahold de omzet van dat bedrijf geheel meetellen. Die omzet was van groot belang om de overspannen groei-doelen en bijbehorende bonussen te halen. In de side letters stond hoe de vork echt in de steel zat. De controlerend accountant kreeg die brieven echter niet te zien. Toen het bedrog uitkwam, hingen de rechtspersoon een enorme boete en de bestuursleden forse vrijheidsstraffen boven het hoofd in de Verenigde Staten. Mede omdat de omzetcijfers ook frauduleus waren opgekrikt bij andere dochterbedrijven, zoals US Food Service.

De onderneming en de raad van bestuur kwamen er genadig van af, zowel in de Verenigde Staten als Nederland. De onderneming trof in Nederland een schikking, maar het Openbaar Ministerie vervolgde de verantwoordelijke bestuursleden wel. Het Gerechtshof Amsterdam legde CEO Cees van der Hoeven een geldboete op van 30.000 euro, omdat hij wist ‘van het bestaan van nog drie geheimgehouden sideletters’, maar ervoor gekozen had dit geheim te houden. CFO Meurs kreeg een voorwaardelijke celstraf van zes maanden, een werkstraf van 240 uur en een geldboete van 100.000 euro en bestuurslid Andreae een voorwaardelijke gevangenisstraf van drie maanden en een boete van 50 mille.

1.5 Jan Fehmers, Ruud Slavenburg en de gebroeders Weiskop

‘Drs. F.’, zoals Jan Fehmers na zijn arrestatie ging heten, was de enige aandeelhouder toen de in 1822 opgerichte Teixeira de Mattos bank uit Amsterdam in 1966

³² Janssen 2013, p. 147.

³³ Janssen 2013, p. 150.

³⁴ Janssen 2013, p. 152.

bankroet ging. De bank onderscheidde zich door een hogere rente te bieden op spaartegoeden dan andere banken en door aandelen in bewaring te nemen zonder namen te noteren. “Vermoedelijk hield de bank zich actief bezig met het wegsluizen van zwart geld (...) naar rekeningen in Liechtenstein en Zwitserland.”³⁵ Fehmers investeerde onder meer geld in een bedrijf dat forse verliezen maakte en zag zich in mei 1966 genooddaakt uitstel van betaling aan te vragen. Accountant Albert Vos deed twee dagen voor de surseance aangifte van verduistering van de effecten, die de bank voor hem beheerde. Fehmers werd gearresteerd, maar had ondertussen ‘drie taxi’s vol dossiers’ uit de bank gesleept.³⁶

De bankier had onder meer radiopiraat REM als klant, dat via de Volks Aandelen Trust VAT-aandelen verkocht voor 20 gulden per stuk. De aandelen konden anoniem worden afgehaald bij het bankkantoor aan de Amsterdamse Herengracht.³⁷ Er werden 350.000 aandelen verkocht. Toen Fehmers uitstel van betaling aanvroeg, waren de aandelen niets meer waard en had hij zelf nog een schuld aan de boedel. In de strafzaak eiste de officier van justitie tweeënhalf jaar cel wegens verduistering, oplichting en valsheid in geschrifte. De rechtbank legde drie jaar gevangenisstraf op en een verbod om acht jaar lang als bankier te werken.

De affaire kreeg nog een boeiend staartje. In de kluis van de bank lag voor 7 miljoen gulden aan effecten, vermoedelijk zwart geld. Veel eigenaren durfden hun bezit niet op te halen. Omdat de effecten niet op naam stonden, stelden de faillissementscuratoren dat de effecten in de boedel vielen, zodat de opbrengst kon worden verdeeld onder de crediteuren. De Hoge Raad gaf de curatoren gelijk.³⁸

Op 18 februari 1983 viel de politie met 65 man en enkele FIOD-rechercheurs het hoofdkantoor van Slavenburg’s Bank binnen aan de Rotterdamse Coolsingel. Eén van de FIOD-rechercheurs was de latere Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie Fred Teeven, die naar verluidt als een hinde over de balie sprong. De bank zou een valse administratie voeren en zwart geld stallen. De Telegraaf sprak een dag later van een ‘FIOD overval’.³⁹ Maar het Rotterdams Nieuwsblad had het nieuws van de doorzoeking al enkele uren vóór de inval, dus een verrassing kon het niet zijn.⁴⁰

Oprichter Thijs Slavenburg begon de bank in 1925 als keurige spaarbank. In de jaren veertig traden zijn zoons Piet en Ruud toe tot de leiding van de bank. Van de jaren vijftig tot het midden van de jaren zeventig groeide het vermogen van de bank van 14 tot 221 miljoen gulden. De bank deed onder meer zaken met de omstreden zakenman John Deuss, die in 2013 een schikking zou treffen met het Openbaar Ministerie wegens illegaal bankieren.⁴¹ Andere klanten waren Ton Fagel en Bob van

35 Janssen 2013, p. 180.

36 Janssen 2013, p. 181.

37 Janssen 2013, p. 184.

38 HR 12 januari 1968, NJ 1968/274.

39 Blom 1983, p. III.

40 Berg, van den 1997, p. 53.

41 Blom 1983, p. 39-46; hoofdstuk 34 van deze bundel.